

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

292

Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych

Redaktorzy naukowci

Adam Kubów

Joanna Szczepaniak-Sienniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2013

Redaktor Wydawnictwa: Anna Grzybowska
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Adam Dębski
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2013

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-397-7

Wersja pierwotna: publikacja drukowana
Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część 1. Sytuacja rodzin i wyzwania wobec polityki rodzinnej a sytuacja na rynku pracy – wybrane aspekty

Adam Kubów: Bariery aktywności zawodowej rodziców wychowujących dzieci.....	13
Marta Makuch: Problemy osób młodych na rynku pracy a funkcjonowanie rodzin.....	33
Maria Skóra: Bariery w zatrudnieniu kobiet.....	48
Anna Kurowska: Zatrudnienie matek małych dzieci w Polsce i jego uwarunkowania oraz propozycja reformy systemu zasiłków rodzinnych.....	62
Katarzyna Sipurzyńska-Rudnicka: Sytuacja kobiet na rynku pracy a zmiany demograficzne – na przykładzie województwa dolnośląskiego	80
Cecylia Sadowska-Snarska: Wspieranie równowagi praca-życie pracowników na poziomie firm. Teoria i praktyka	100
Małgorzata Podogrodzka: Wybrane charakterystyki zatrudnienia i bezrobocia determinantami przestrzennego zróżnicowania płodności w Polsce	118
Małgorzata Wróbel: Wpływ stopy bezrobocia na dzietność w miastach 100-tysięcznych i większych w Polsce w latach 2000-2010.....	134

Część 2. Rodzina i polityka rodzinna a problemy demograficzne, społeczne i ekonomiczne – wybrane perspektywy i wyzwania

Joanna Szczepaniak-Sienniak: W poszukiwaniu nowych perspektyw polityki rodzinnej w Polsce	149
Anna Ciepielewska-Kowalik: Znaczenie rozwoju powszechnego systemu usług opieki i edukacji przedszkolnej w Polsce. W stronę nowego kontraktu społecznego wobec współczesnych wyzwań demograficznych, ekonomicznych i społecznych	163
Zofia Szweda-Lewandowska: Opieka nad wnukami <i>versus</i> opieka nad seniorami.....	177
Andrzej Klimczuk: Solidarność pokoleń w perspektywie strategicznej państwa.....	190

Aleksandra Sienkiewicz-Gola: Realizacja polityki prorodzinnej w świetle ustawy o Zakładowym Funduszu Świadczeń Socjalnych na przykładzie jednego z zakładów wydobywczych województwa dolnośląskiego	206
Aleksandra Gromelska: Analiza porównawcza rozwiązań w zakresie funkcjonowania ochrony zdrowia w Polsce i w Czechach w odniesieniu do kondycji zdrowotnej rodziny	226
Sławomir Kalinowski: Wybrane aspekty aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach a warunki funkcjonowania gospodarstw domowych na wsi	243
Ireneusz Jaźwiński, Jerzy Bielec: Regionalna polityka ludnościowa w świetle wyników badania „Diagnoza społeczna województwa zachodniopomorskiego”	261
Katarzyna Maruszewska: Emigracja z Polski i jej skutki dla rodzin	274

Summaries

Part 1. Family situation and challenges to family policy and the situation on the labour market – selected aspects

Adam Kubów: Barriers to labor force participation of parents raising children	32
Marta Makuch: Young people’s problems on labour market vs. functioning of families	47
Maria Skóra: Barriers to the employment of women	61
Anna Kurowska: Employment of mothers of young children in Poland and its conditioning and a proposal to reform the system of family benefits ...	79
Katarzyna Sipurzyńska-Rudnicka: Position of women on the labour market in the context of demographic changes – on the example of Lower Silesia Voivodeship	98
Cecylia Sadowska-Snarska: Supporting work-family life balance of employees at the company level. Theory and practice	117
Małgorzata Podogrodzka: Selected characteristics of employment and unemployment as determinants of spatial variation of fertility in Poland .	133
Małgorzata Wróbel: Influence of the unemployment rate on fertility rate in cities of 100 thousand and more inhabitants in Poland in the years 2000-2010.....	145

Part 2. Family and family policy and demographic, social and economic problems – selected perspectives and challenges

Joanna Szczepaniak-Sienniak: In search of new perspectives of family policy in Poland	162
Anna Ciepiewska-Kowalik: Meaning of the universal preschool services system development in Poland. New social contract towards demographic, economic and social challenges.....	176
Zofia Szweda-Lewandowska: Child care vs. elderly care	189
Andrzej Klimczuk: Solidarity between generations in strategic perspective of state.....	204
Aleksandra Sienkiewicz-Gola: Implementation of family policy in the light of Company Social Benefits Fund Law on the example of one of the mines in Lower Silesia Voivodeship	224
Aleksandra Gromelska: Health situation of family in Poland and the Czech Republic in the light of the solutions in the healthcare system – a comparative analysis.....	242
Sławomir Kalinowski: Some aspects of economic activity of rural population with uncertain income vs. functioning conditions in rural households	260
Ireneusz Jaźwiński, Jerzy Bielec: Regional population policy in the light of the study “Social Diagnosis of West Pomeranian Voivodeship”	273
Katarzyna Maruszewska: Migration from Poland and its consequences for families	288

Katarzyna Maruszewska

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

EMIGRACJA Z POLSKI I JEJ SKUTKI DLA RODZIN

Streszczenie: Przemiany społeczno-gospodarcze w Polsce i akcesja do struktur unijnych spowodowały ilościowe i jakościowe zmiany w procesach migracji zagranicznych w Polsce. Wzrosło znaczenie przemieszczeń sezonowych, okresowych i wielokrotnych. Obecnie Polska jest jednym z głównych krajów wysyłających w Europie – według szacunków GUS liczba osób przebywających za granicą w 2010 roku wyniosła 1990 tys., z czego 1690 tys. to osoby na emigracji w obszarze Europy. Celem artykułu jest ukazanie skali i struktury emigracji Polaków oraz najważniejszych społecznych zagrożeń dla gospodarstw domowych i rodzin, jakie towarzyszą wyjazdom, takich jak marginalizacja społeczna, rozpad rodzin i zjawisko eurosieroctwa.

Słowa kluczowe: migracje zagraniczne, emigracja, społeczne skutki emigracji.

1. Wstęp

Rok 1989 stanowił cezurę w powojennej historii zagranicznych migracji Polaków. Głębokie przemiany systemowe oraz integracja europejska w sposób zasadniczy wpłynęły na jakość i przebieg procesów migracyjnych. Wraz z zapoczątkowaniem procesu przemian wzrosło znaczenie przemieszczeń sezonowych, okresowych i wielokrotnych. Szczególne nasilenie tych form mobilności wystąpiło po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Możliwość swobodnego przemieszczania się oraz stopniowe udostępnianie zagranicznych rynków pracy spowodowały zmiany kanałów migracji oraz spektakularny wzrost emigracji zarobkowej. Efektem wzmożonej mobilności przestrzennej są rozmaite, zarówno krótko-, jak i długookresowe skutki; przede wszystkim ekonomiczne, ale również demograficzne, społeczne i kulturowe.

Obok podstawowych korzyści z emigracji dla kraju wysyłającego, takich jak zmniejszenie bezrobocia i poprawa finansowania zewnętrznego dzięki transferom zarobków emigrantów, procesy migracji zagranicznych w powiązaniu z negatywnymi trendami demograficznymi w Polsce przyczyniają się do pogorszenia struktury demograficznej populacji, ograniczając perspektywy rozwoju gospodarczego i zaostrzając niektóre problemy związane ze zjawiskiem starzejącego się społeczeństwa. Poza wymienionymi, istnieją także często trudne do uchwycenia w sensie statystycznym skutki indywidualne dla emigrantów i ich rodzin, w tym zwłaszcza

dzieci. Celem artykułu jest ukazanie skali współczesnej emigracji Polaków oraz wybranych społecznych zagrożeń, jakie niesie ze sobą mobilność zewnętrzna, ze szczególnym uwzględnieniem jej następstw dla rodzin i dzieci (problemu tzw. euro-sieroctwa w Polsce). Uwagę badawczą skupiono na negatywnych aspektach zjawisk społecznych związanych z emigracją.

2. Poziom i struktura demograficzno-społeczna emigracji

Polska od wielu dekad była krajem o wyraźnej przewadze emigracji nad imigracją. Według mikrospisu przeprowadzonego metodą reprezentacyjną przez GUS, w 1995 roku za granicą przebywało około 900 tys. stałych mieszkańców Polski, tj. 2% populacji. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku (NSP 2002) wykazały 786 tys. osób przebywających za granicą powyżej 2 miesięcy (1,8% ludności kraju), z czego 626 tys. osób (80%) przebywało na emigracji dłużej niż rok, natomiast 98 tys. osób (12%) wyemigrowało jeszcze przed zmianami systemowymi. Uwzględniając zarówno dane z rejestru wymeldowań, jak i wyniki NSP 2002, szacuje się, że łączna liczba osób, które wyemigrowały w latach 1989-2002 (i nie powróciły do kraju) to około 1,0 mln.

Integracja z krajami Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku otworzyła przed polskimi pracownikami nowe, szerokie możliwości podejmowania pracy za granicą; w efekcie tych zmian wzrosło zainteresowanie emigracją zarobkową. W końcu 2006 roku poziom emigracji był niemal dwuipółkrotnie wyższy (tj. 1950 tys. osób) w porównaniu z 2002 rokiem. Najwyższy poziom emigracji okresowej w okresie poakcesyjnym odnotowano w 2007 roku – według szacunków GUS wówczas przebywało za granicą 2270 tys. polskich obywateli¹. Zmiany dotyczyły nie tylko skali emigracji, ale również jej kierunków. Niemal całkowity przyrost liczby osób przebywających za granicą dotyczył krajów unijnych; według szacunków w latach 2002-2006 udział emigrantów przebywających w państwach Unii Europejskiej (UE-25) wzrósł o 22 pkt. proc., podczas gdy w pozostałych państwach Europy udział ten zwiększył się jedynie o niecałe 2 pkt. proc. W obszarze UE głównymi krajami pobytu polskich emigrantów były: Wielka Brytania, a następnie Niemcy, Irlandia i Holandia.

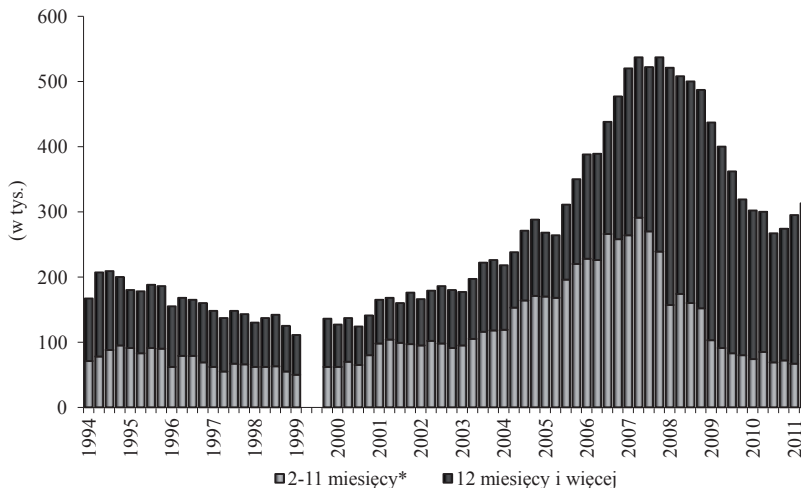
Okres transformacji charakteryzował się intensywnymi migracjami okresowymi (wielokrotne wyjazdy i powroty), potwierdzają to wyniki kwartalnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności GUS (BAEL) z lat 1994-2011². Wyniki BAEL wskazują na nieobecność w kraju około 150-200 tys. obywateli polskich (należących do gospodarstw domowych, których członkowie przebywają w Polsce) w każdym

¹ Przedstawione szacunki rozmiarów emigracji z Polski dotyczą zasobów migracyjnych (z wyłączeniem migracji sezonowej) i uwzględniają także tych Polaków, którzy od dłuższego czasu przebywali poza granicami Polski, w tym w krajach UE, bez względu na ich status pobytu.

² Należy podkreślić, że dane pochodzące z BAEL w zakresie migracji zagranicznych nie są danymi reprezentatywnymi, chociaż dość dobrze ukazują ogólny trend zmian w migracjach.

z kwartałów od początku historii badania do 2002 roku³. Ten stosunkowo stabilny poziom okresowej emigracji od 2002 roku wykazywał tendencję wzrostową do 2008 roku. Światowy kryzys finansowy, który ujawnił się w 2008 roku, miał wpływ nie tylko na gospodarki wielu krajów, ale również na wolumen i kierunki migracji zagranicznych; po 2008 roku dynamika emigracji wyraźnie osłabła, ale od IV kwartału 2010 roku obserwowano ponownie jej wzrost (rys. 1). Mimo iż w początkowym okresie przemian udział emigracji długookresowej (12 miesięcy i więcej) systematycznie się zmniejszał, w II kwartale 2004 roku nastąpiło odwrócenie tendencji i ponowny wzrost udziału emigracji długoterminowych – z 35,7% w II kwartale 2004 roku do 74,1% w II kwartale 2011 roku.

Szacunki GUS na podstawie zagranicznych źródeł danych potwierdzają spadek liczby Polaków przebywających za granicą po 2008 roku (2210 tys.), także w latach 2009 i 2010 liczba ta kształtowała się na niższym poziomie (odpowiednio: 2100 tys. i 2000 tys.)⁴. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 (NSP 2011) wykazały, że w końcu marca 2011 roku za granicą przebywało powyżej 3 miesięcy 2017 tys. osób zameldowanych w Polsce na stałe (w tym ponad 1560 tys. przebywało 12 miesięcy i więcej). Mimo spadku liczba ta pozostaje na relatywnie wysokim poziomie – szacuje się, że w końcu 2011 roku wyniosła 2060 tys.

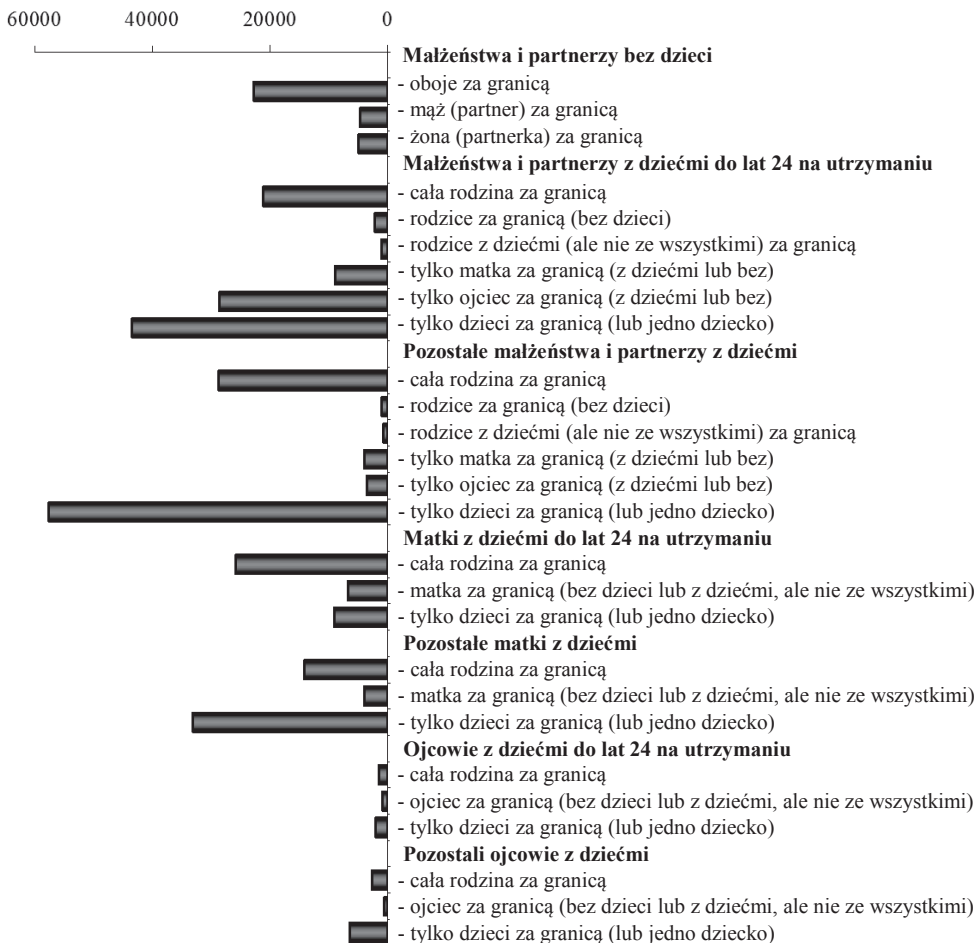
*3-11 miesięcy od 1 kwartału 2007 roku

Rys. 1. Obywatele polscy okresowo przebywający za granicą (w tys.), będący członkami gospodarstw domowych w Polsce w latach 1994-2011 (dane kwartalne)

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie wyników BAEL; za: *Recent Trends in International Migration. The SOPEMI Report for Poland*, CMR Working Papers 52/110, Warsaw, December 2011, s. 64.

³ *Recent Trends in International Migration. The SOPEMI Report for Poland*, CMR Working Papers 52/110, Warsaw, December 2011, s. 64-65.

⁴ *Ibidem*.

Rys. 2. Rodziny z wszystkimi lub nie wszystkimi osobami przebywającymi okresowo za granicą powyżej 2 miesięcy według typu rodziny w Polsce w 2002 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP 2002; Bank Danych Lokalnych GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl>.

Wśród wyjazdów zagranicznych dominują wyjazdy zarobkowe. Według wstępnych wyników NSP 2011 w końcu marca tego roku ogólny odsetek osób przebywających w związku z pracą (wśród osób, dla których uzyskano informację o przyczynie wyjazdu) wynosił ok. 73%. Sprawy rodzinne jako motyw wyjazdu wskazało ok. 16% badanych; najczęściej podawaną przyczyną było towarzyszenie rodzinie. Znacząca część osób wyjechała w celu połączenia się z członkami rodziny (na drugim miejscu wśród przyczyn), którzy opuścili kraj kilka lat wcześniej i zwykle nabyli prawa do pobytu, mają pracę i szerszy dostęp do świadczeń społecznych. Przyczyny

związane z edukacją wymieniło niecałe 6% ogółu emigrantów (ponad 8% kobiet i 3% mężczyzn)⁵.

Szacunki dotyczące emigracji wskazują jednoznacznie, iż Polska zajmuje licząc się miejsce w strumieniu międzynarodowych przemieszczeń ludności. W roku 2008 wśród dwudziestu najważniejszych krajów pochodzenia migrantów, reprezentujących nieco ponad 54% łącznego napływu do państw OECD, Polska zajęła drugą lokatę pod względem udziału w całkowitym napływie imigracyjnym (4,6%), wyższy wskaźnik odnotowano jedynie dla Chin (9,8%).

Emigracja nie zawsze oznacza wyjazd wszystkich członków gospodarstwa domowego – zwykle migrują tylko niektórzy członkowie gospodarstw i/lub rodzin. Przeprowadzone podczas NSP 2002 badanie specjalne migracji (tzw. Ankieta Migracyjna) wykazało, iż wśród 500,3 tys. migranckich gospodarstw domowych 259,9 tys. (52%) stanowiły gospodarstwa emigrujące w niepełnym składzie. Były to zwykle gospodarstwa wieloosobowe (przeciętna liczba osób w gospodarstwie to 4). Natomiast w pełnym składzie emigrowały głównie gospodarstwa niewielkie, 1-2-osobowe.

Spośród wszystkich rodzin z osobami przebywającymi za granicą, rodziny z dziećmi stanowiły ponad 90% (w tym 58% – to małżeństwa z dziećmi, 27,3% – matki z dziećmi). Całe rodziny przebywające za granicą stanowiły nieco ponad 1/3 wszystkich rodzin mających w swoim składzie emigrantów. Badanie struktury migranckich rodzin, w których nie wszyscy członkowie uczestniczyli w okresowej emigracji, wykazało, iż wśród 341,6 tys. rodzin relatywnie wysoki odsetek stanowiły rodziny z dziećmi do lat 24 pozostającymi na utrzymaniu (44,5%) – przede wszystkim małżeństwa i partnerzy, a także samotne matki (rys. 2).

Dość powszechnym modelem migracji w rodzinach były wyjazdy wyłącznie dzieci. Wśród małżeństw i partnerów z dziećmi do lat 24 pozostającymi na utrzymaniu najczęściej tylko dzieci (lub jedno dziecko) przebywały za granicą – były to zwykle dzieci w wieku 15-24 lata (55,2%) lub 25 i więcej (24,7%). Można przypuszczać, że wyjazdy dzieci (młodzieży) pozostającej na utrzymaniu rodziców wiązały się z pracą zarobkową, która z jednej strony stanowiła wsparcie dla domowych budżetów, z drugiej natomiast mogła być jedyną dostępną formą zarobkowania dla osób wchodzących na rynek pracy w sytuacji bardzo wysokiego bezrobocia w kraju, zwłaszcza bezrobocia wśród absolwentów; część wyjazdów wiązała się z kontynuacją nauki za granicą.

Określenie struktury rodzin obecnie przebywających na emigracji jest niezwykle trudne, ponieważ w jednostkach ewidencji ludności niewiele osób zgłasza swój wyjazd za granicę⁶. Dane rejestrowane wskazują, iż w końcu 2011 roku tymczasowo za granicą przebywało jedynie 54,9 tys., w tym 8,9 tys. (16,2%) osób w wieku 0-19 lat.

⁵ *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2011*, GUS, Warszawa 2012, s. 1.

⁶ Szczegółowe wyniki NSP 2011 w zakresie migracji zagranicznych do czasu przygotowywania niniejszej publikacji nie zostały upublicznione.

Jednak statystyki te są wyraźnie zaniżone w porównaniu z szacunkami na podstawie źródeł zagranicznych.

W ostatnich latach znacznie się zwiększyła skala emigracji definitywnych, co zwykle jest następstwem przekształcania się okresowych wyjazdów w pobyt trwały. Z danych rejestrowanych⁷ wynika, że w 2011 roku wymeldowało się z pobytu stałego w Polsce w związku z wyjazdem na stałe za granicę prawie 19,9 tys. osób, w tym 3,8 tys. osób w wieku 0-19 lat (20,4%). Relatywnie wysoki był udział dzieci w wieku 0-14 lat (2,9 tys.) – stanowiły one 14,8% wszystkich emigrantów (tj. o 5,3 pkt. proc. więcej w relacji do 2007 roku)⁸.

Tabela 2. Emigracja z Polski według NSP 2002 oraz NSP 2011 (na 1000 mieszkańców) – ranking województw

Województwo	Osoby przebywające za granicą 2 miesiące i więcej według NSP 2002 (na 1000 mieszkańców)	Województwo	Osoby przebywające za granicą powyżej 3 miesięcy według NSP 2011 (na 1000 mieszkańców)
Opolskie	98,8	Opolskie	106,4
Podlaskie	45,5	Podlaskie	91,5
Podkarpackie	36,7	Podkarpackie	83,9
Śląskie	26,3	Warmińsko-mazurskie	74,5
Małopolskie	24,8	Zachodniopomorskie	62,3
Warmińsko-mazurskie	22,9	Dolnośląskie	62,2
Dolnośląskie	20,6	Lubuskie	59,4
Pomorskie	20,2	Pomorskie	58,3
Lubuskie	15,5	Małopolskie	56,0
Zachodniopomorskie	15,0	Lubelskie	51,7
Lubelskie	14,1	Kujawsko-pomorskie	50,8
Świętokrzyskie	13,9	Świętokrzyskie	50,1
Mazowieckie	10,7	Śląskie	49,9
Kujawsko-pomorskie	10,2	Wielkopolskie	30,9
Łódzkie	6,8	Łódzkie	29,0
Wielkopolskie	6,8	Mazowieckie	28,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: Bank Danych Lokalnych GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl/>; *Rocznik Demograficzny 2012*, GUS, Warszawa 2012, s. 477.

Wyniki NSP 2011 wykazały, iż wśród 2017 tys. emigrantów (stałych mieszkańców Polski) przebywających za granicą czasowo ponad 3 miesiące nieznacznie przeważają kobiety (51% mieszkańców Polski przebywających poza krajem); w 2002 roku przewaga kobiet była nieco większa (54%). Emigranci to w większości osoby młode. Około 83% ogólnej ich liczby to osoby w wieku produkcyjnym,

⁷ W statystyce publicznej emigracja definitywna ustalana jest na podstawie wymeldowań z rejestru PESEL – jest to emigracja z Polski w świetle prawa.

⁸ *Dzieci w Polsce w 2008 roku. Charakterystyka demograficzna*, GUS, Warszawa 2009, s. 13.

a prawie 65% – w wieku produkcyjnym mobilnym. Dzieci w wieku 0-14 lat stanowią 11,2% ogółu emigrantów. Ponad 1/4 z nich urodziło się za granicą, natomiast wśród dzieci urodzonych po 2004 roku – ponad 1/3⁹.

Zjawisko emigracji w Polsce charakteryzuje się silnym zróżnicowaniem przestrzennym. Z uwagi na metodologię badania za najbardziej rzetelne źródło danych o zróżnicowaniu przestrzennym emigracji czasowej należy uznać wyniki spisów powszechnych przeprowadzonych w Polsce w 2002 i 2011 roku. Według NSP 2002 najwięcej osób okresowo przebywało za granicą w województwach: opolskim (98,8 osób na 1000 mieszkańców), podlaskim (45,5) i podkarpackim (36,7) – tab. 2. Natomiast najniższym natężeniem okresowego odpływu charakteryzowały się województwa: kujawsko-pomorskie (10,2 osób na 1000 mieszkańców), łódzkie (6,8) i wielkopolskie (6,8).

Rezultaty najnowszego spisu powszechnego z marca 2011 roku wskazują, iż najwięcej stałych mieszkańców kraju wyjechało z województwa śląskiego (230 tys.), małopolskiego (187 tys.), dolnośląskiego (181 tys.) i podkarpackiego (178 tys.). Analiza liczby emigrantów przypadającej na 1000 mieszkańców województwa pokazuje jednak, że najbardziej intensywny odpływ ludności za granicę odnotowano dla województwa opolskiego (106,4), w dalszej kolejności plasują się województwa: podlaskie (91,5), podkarpackie (83,9) i warmińsko-mazurskie (74,5). Najmniejsze natężenie odpływu dotyczyło województwa mazowieckiego (28,0), chociaż liczba osób, które wyjechały z tego województwa, jest znaczna (148 tys.)¹⁰. W porównaniu z wynikami NSP 2002 najsilniej wzrosła aktywność migracyjna woj. warmińsko-mazurskiego (przesunięcie z szóstej lokaty w kraju na czwartą), a następnie zachodniopomorskiego (z dziesiątej na piątą). Wyraźne zwiększenie natężenia emigracji okresowej wystąpiło także w woj. podkarpackim, podlaskim i lubuskim (por. tab. 2).

3. Społeczne skutki emigracji

Ruchom migracyjnym towarzyszą powiązane z nimi zjawiska społeczne. Każde przemieszczenie w przestrzeni powoduje zmianę sytuacji danej jednostki i jej otoczenia na różnych płaszczyznach. Jednym ze skutków migracji może być zakłócenie uczestnictwa danej jednostki w podstawowych sferach życia publicznego: pracy, konsumpcji, edukacji, kulturze i prawach obywatelskich. Niepodejmowanie pewnych ról społecznych może z kolei prowadzić do marginalizacji społecznej. Według D. Osipowicz marginalizacja zaznacza się w jakiejś formie w każdym stadium procesu migracyjnego¹¹. Jest ona skutkiem ubocznym, towarzyszącym migracjom zarobkowym. Problem relacji pomiędzy zjawiskami marginalizacji oraz migracji za-

⁹ Dane na podstawie: *Rocznik Demograficzny 2012*, GUS, Warszawa 2012, s. 476; *Narodowy Spis Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS, Warszawa 2012, s. 101.

¹⁰ *Rocznik Demograficzny 2012...*, s. 477.

¹¹ D. Osipowicz, *Marginalizacja społeczna migrantów*, [w:] *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), Wyd. Scholar, Warszawa 2002, s. 382 i n.

granicznych jest jednak złożony, gdyż ma ona charakter dwukierunkowy. Migracja może sprzyjać procesowi marginalizacji jednostki, ale również sytuacja marginalności może przyczynić się do podjęcia decyzji migracyjnej.

Po roku 1989 migracje zagraniczne Polaków przestały być domeną ludzi przedsiębiorczych, doskonale radzących sobie na krajowym rynku pracy, korzystających z szansy awansu społecznego i finansowego. Współczesna migracja zarobkowa stała się alternatywą dla ludzi, którzy z różnych względów, w mniejszym lub większym stopniu, zaznali niepowodzenia w kraju¹². Wśród głównych czynników skłaniających do emigracji, a jednocześnie generujących zagrożenia marginalizacyjne wymienia się: sytuację na lokalnych rynkach pracy, peryferyzację obszarów pochodzenia migranta oraz sytuację w rodzinie¹³. Procesowi społecznej marginalizacji osób przebywających za granicą sprzyjają także: nielegalne zatrudnienie, które wyklucza je pod względem administracyjno-prawnym; zatrudnienie w sektorach drugorzędnych oferujących często ciężką fizyczną pracę w uciążliwych warunkach przy niekorzystnych płacach; niski status wykonywanej pracy w porównaniu z posiadanym wykształceniem oraz zamieszkiwanie w uboższych dzielnicach, na obrzeżach miast. Zdarza się, że jednostka nie potrafi ułożyć sobie życia na emigracji. Brak pracy, nieumiejętność jej zdobycia lub utrzymania, nieznajomość języka powodują, iż migranci zarobkowi stają w obliczu klęski finansowej oraz nabierają przekonania o własnej bezwartościowości. Zjawisko to występuje, choć trudno oszacować jego skalę – niewiele osób skłonnych jest przyznać się do biedy¹⁴. Często nie jest to zwykły koszt migracji, lecz życiowe niepowodzenie, które może zaważyć na dalszym losie jednostki i jej najbliższych.

Marginalizacja może przejawiać się również jako konsekwencja podjętej migracji po powrocie do kraju pochodzenia. Powrót z emigracji oznacza konieczność readaptacji, która musi objąć kilka podstawowych sfer życia. Jest to powrót na płaszczyznę rodziny, lokalnej wspólnoty oraz rynku pracy¹⁵. Nie zawsze się to udaje, bywa niełatwe lub niemożliwe, zwłaszcza kiedy powrót z emigracji nie jest „powrotem sukcesu” i nie następuje w wyniku zrealizowanego celu migracyjnego, ale konieczności – jest konsekwencją „poniesionej porażki”. Z pewnością nie każdemu powracającemu z emigracji w jednakowym stopniu zagrażają procesy marginalizacyjne w kraju. Jednakże wszyscy migranci po powrocie borykają się z przejściowymi problemami. Do czynników warunkujących marginalizację migranta po powrocie do kraju pochodzenia należy m.in. czas przebywania za granicą. Im jest on dłuższy, tym bardziej słabną więzi jednostki z rodziną i oddala się ona od uczestnictwa w życiu publicznym kraju.

¹² S. Golinowska, *Społeczny wymiar emigracji w krajach wysyłających*, „Polityka Społeczna” 2008, nr 11-12, s. 18-22.

¹³ D. Osipowicz, op. cit., s. 390 i nast.

¹⁴ Por. ibidem, s. 401.

¹⁵ Ibidem, s. 404.

Innym istotnym czynnikiem jest także powtarzalność migracji. Częste wyjazdy powodują wyobcowanie, a ich wielokrotność powoduje, że stają się one trwałym elementem życia. Migranci tkwią wówczas w „trwałej tymczasowości” – amorficznym układzie życiowym, w którym sfery rodziny i pracy oddzielone są ciągłym przemieszczaniem się¹⁶. Efektem pracowniczych migracji wahadłowych jest podwójna marginalizacja (w miejscu pracy za granicą i w środowisku zamieszkiwania w Polsce). K. Iglicka pisze, że uczucie wyobcowania po powrocie z emigracji może prowadzić do wytworzenia swoistej pętli pułapki migracyjnej – mimo deklarowanego powrotu na stałe do Polski, niemożność adaptacji w środowisku pochodzenia, naderwane więzi rodzinne i społeczne oraz trudności ze znalezieniem pracy po powrocie oddziałują, wypychając ponownie migrantów z kraju¹⁷.

Emigracja silnie narusza funkcjonowanie najbliższego otoczenia społecznego – rodziny, nierzadko prowadząc do jej rozpadu. Przez psychologów i socjologów migracja zarobkowa zaliczana jest do patologii¹⁸. Dotyczy ona dzieci, rodziców i innych osób w rodzinach, których członkowie emigrowali. W Polsce w okresie transformacji ujawniły się istotne przemiany w sferze życia rodzinnego i małżeńskiego, polegające na spadku liczby zawieranych małżeństw, przy jednoczesnym wzroście intensywności rozwodów i związków kohabitacyjnych. Z pewnością mechanizm wyjaśniania przyczyn ewolucji we wzorcach tworzenia i rozpadu rodzin nie jest prosty i wymaga uwzględnienia szerokiego spektrum czynników demograficznych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych. Migracje jako jeden z przejawów globalizacji i modernizacji społeczeństw wymienia się wśród tych czynników.

W Polsce przez kilkanaście lat (od 1990 roku) liczba rozwodów kształtowała się na poziomie 40-45 tys.; po akcesji do UE w latach 2004-2006 odnotowano gwałtowny wzrost liczby rozwodów (do 72 tys.). Mimo nieznacznego spadku w latach kolejnych, liczba ta nadal utrzymuje się na wysokim poziomie – w 2011 roku rozwiodło się 65 tys. par małżeńskich. W miastach intensywność rozwodów jest ponadtrzykrotnie wyższa niż na wsi. Według danych GUS w wyniku rozwodów rodziców co roku ok. 50-60 tys. nieletnich dzieci (w wieku poniżej 18 lat) pozostaje poza pełną rodziną¹⁹. Coraz częściej główną przyczyną rozwodu jest dłuższa nieobecność jednego z małżonków, a także dłuższa nieobecność połączona z inną przyczyną (najczęściej jest to niedochowanie wierności małżeńskiej oraz deklarowana niezgodność charakterów). W roku 2004 odsetek rozwodów z powodu rozłąki małżonków wynosił zaledwie 0,6%, natomiast w 2010 roku – 8,6%. Równocześnie następuje systematyczny wzrost liczby pozwów rozwodowych składanych przez małżonków

¹⁶ D. Stola, *Mechanizmy i uwarunkowania migracji zarobkowych do Polski*, CMR Working Papers, nr 11, Warszawa 1997, s. 31 i nast.

¹⁷ K. Iglicka, *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*, Wyd. Scholar, Warszawa 2010, s. 122.

¹⁸ Słowo „patologia” (grec. *pathos* – cierpienie) w ogólnym odniesieniu do nauk społecznych oznacza nieprawidłowość.

¹⁹ *Dzieci w Polsce...*, s. 5.

mieszkających za granicą – w 2010 roku na 1000 rozwodów 8 wniosły osoby przebywające za granicą, podczas gdy w 2004 roku było ich niespełna 2²⁰.

Przytoczone dane o wzrastającej częstości i przyczynach rozwodów wydają się potwierdzać tezę wielokrotnie stawianą przez badaczy o wpływie migracji na procesy dezintegracji rodzin. Z pewnością emigracja i związana z nią rozłąka sprzyjają procesom rozpadu małżeństw i destabilizacji rodzin, choć statystyki nie zawsze zjawisko to bezpośrednio potwierdzają. Według W. Danilewicz wśród migranckich rodzin co trzecie małżeństwo rozpada się z powodu migracji zarobkowej²¹. Coraz częściej na wyjazd jednego z małżonków decyduje się para o bardzo krótkim stażu wspólnego życia; osoby takie nie zbudowały trwałych relacji i zwykle nie potrafią radzić sobie w sytuacjach kryzysu. Brak więzi powoduje, że małżonkowie oddalają się emocjonalnie, a ich związek jest szczególnie narażony na rozpad. Osobom dotkliwie odczuwającym ciężar życia codziennego może się wydawać, że rozłąka związana z wyjazdem uchroni ich przed życiową stagnacją albo też potrzebą rozwiązywaniem konfliktów w związku – migracja staje się wówczas formą ucieczki przed trudnościami życia, przynoszącą upragnione zmiany. W rezultacie jednak fizyczna rozłąka małżonków kończy się trwałym rozerwaniem więzi rodzinnych²².

Brak pogłębionych badań w tym zakresie uniemożliwia rzetelną ocenę skali rozwodów i separacji na skutek emigracji. Niewątpliwie zachodzące obecnie przemiany cywilizacyjno-kulturowe poszerzają sferę osobowej wolności, a jednocześnie wzmacniają konflikty w rodzinie i tendencje do ich rozwiązywania poprzez rozwód lub separację. Rozwody stanowią poważny problem w wymiarze jednostkowym, rodzinnym i ogólnospołecznym. Zmieniają one wzory prokreacji i socjalizacji, które stanowią istotę rodziny pełnej.

Jedną z najbardziej dotkliwych społecznych konsekwencji migracji jest długotrwała rozłąka rodziców z dziećmi. Zjawisko sieroctwa na skutek emigracji, które dotyka najmłodszych członków migranckich rodzin, obserwowano już w ostatniej dekadzie XX wieku. Niemniej dopiero poakcesyjna emigracja uwypukliła skalę i znaczenie tego problemu, określanego mianem eurosieroctwa. Zgodnie z oświadczeniem Ministra Edukacji Narodowej skierowanym do kuratorów oświaty „przez pojęcie eurosieroctwa należy rozumieć sytuację, w której emigracja zarobkowa rodziców/rodzica powoduje burzenie podstawowych funkcji rodziny, takich jak zapewnienie ciągłości procesu socjalizacji, wsparcia emocjonalnego dziecka i transmisji kulturowej”²³. W znaczeniu ogólnym eurosierota to dziecko, które wychowuje się bez co najmniej jednego rodzica, który wyjechał za granicę w celach zarobkowych²⁴.

²⁰ Obliczenia na podstawie danych GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>.

²¹ W. Danilewicz, *Sytuacje życia dzieci w rodzinach migracyjnych*, Wyd. Trans Humana, Białystok 2006, s. 192-194.

²² Por. *ibidem*.

²³ Oświadczenie Ministerstwa Edukacji Narodowej, www.ko.olsztyn.pl/dane/eurosieroty.pdf [dostęp: 13.10.2012].

²⁴ S. Kozak, *op. cit.*, s. 113.

L. Kolarska-Bobińska podkreśla, iż podobny problem dotyczy także osób starszych. Grupę tzw. dorosłych eurosierot stanowią starzy rodzice, których pełnoletnie dzieci wyjechały z Polski oraz zerwały kontakt ze swoją najbliższą rodziną w kraju pochodzenia²⁵.

Skala sieroctwa emigracyjnego w Polsce nie została dotychczas precyzyjnie określona, ponieważ dotąd nie przeprowadzono szczegółowych badań dotyczących emigracji zarobkowej. Sondażowe badania realizowane z inicjatywy Rzecznika Praw Dziecka pod kierownictwem B. Walczaka wykazały, że na początku 2008 roku zjawisko to obejmowało 1-2% populacji uczniów. Najwięcej dzieci bez jednego lub dwojga rodziców wychowywało się w województwach: opolskim – 43%; zachodniopomorskim – 37% oraz w świętokrzyskim – 35%; najmniej w województwie mazowieckim – 11%²⁶. Badania przeprowadzone przez Fundację Prawo Europejskie oraz Instytut Europejski w Warszawie w 2008 roku²⁷ wykazały 110 tys. rodzin, w których dzieci zostały opuszczone przez rodziców z powodu emigracji zarobkowej. Jednocześnie w 2008 roku aż 1299 polskich dzieci trafiło do domów dziecka lub rodzin zastępczych, ponieważ przestali się nimi interesować pracujący za granicą rodzice. Z kolei z informacji zebranych w sierpniu 2008 roku przez kuratorów oświaty wynika, że problem eurosieroctwa dotyczył ponad 89 tys. dzieci²⁸. Bez względu na różnice w szacunkach, rozmiary zjawiska przekonują, iż niezbędne jest podejmowanie działań zmierzających do minimalizacji skutków ubocznych tego zjawiska.

Zjawisko eurosieroctwa ma także inny wymiar, obejmujący dzieci migrujące wraz z rodzicami i doznające krzywd w kraju emigracji²⁹. Polskie placówki konsularne potwierdzają, iż coraz częściej dzieci polskich emigrantów są zanedbywane, a nierzadko stają się ofiarami przemocy w rodzinie³⁰. Organizacje społeczne w Wielkiej Brytanii alarmują, iż na tle innych grup emigrantów w polskich rodzinach jest najwięcej przypadków patologii. Na skutek kryzysu i recesji na Wyspach utrzymuje się wysokie bezrobocie, Polakom coraz trudniej znaleźć pracę, uciekają w alkoholizm i narkomanię. Warto jednak zauważyć, że, jak podaje Ministerstwo Spraw Zagranicznych, w licznych rodzinach problem nałogu istniał jeszcze przed podjęciem

²⁵ L. Kolarska-Bobińska, *Dorosłe eurosieroty*, Gazeta Wyborcza, 05.06.2008, http://wyborcza.pl/1,87649,5283345,Dorosle_eurosieroty.html.

²⁶ B. Walczak, *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia*, Pedagogium, WSPR, Warszawa 2008, s. 5.

²⁷ Ograniczeniem sondażu było zawężenie grupy badawczej do rodzin objętych kuratelą sądową i opieką społeczną, co mogło znacząco rzutować na wyniki. Por.: *Eurosieroctwo 2008*, Wyd. Studium Prawa Europejskiego, Warszawa 2008.

²⁸ Dane za: Oświadczenie Ministerstwa Edukacji Narodowej....

²⁹ *Migracje zagraniczne a polityka rodzinna*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, Wyd. Biura RPO, Warszawa 2009, s. 27.

³⁰ A. Jasińska, *Piekło dzieci w Anglii: zamiast rajy smutek i lzy*, 29.09.2008, <http://www.polskatiemes.pl/artukul/49562,pieklo-dzieci-w-anglii-zamiast-rajy-smutek-i-lzy,1,id,t,sa.html>.

decyzji o emigracji³¹. W skrajnych przypadkach patologii w wyniku postanowień sądu dzieci polskich emigrantów trafiają do brytyjskich rodzin zastępczych.

Z wyników badań Urzędu Wojewódzkiego w Opolu zrealizowanych w 2003 roku na Opolszczyźnie – obszarze o najwyższej aktywności emigracyjnej w skali kraju³² – można wnioskować, iż problem długotrwałego rozdzielenia rodzin wiąże się także z innymi zagrożeniami. Wykazano, że 10% polskich rodzin migranckich borykało się z przejawami różnego rodzaju patologii – wśród nich najpoważniejszym problemem był alkoholizm kobiet. Wiele kobiet, które nie musiały pracować, gdyż rodzinę utrzymywali mężowie pracujący za granicą (głównie w Niemczech), tkwiło w nałogu z osamotnienia. Raport urzędu wskazywał także zagrożenia dotyczące dzieci, m.in. popadanie w różnego rodzaju uzależnienia, przestępczość, agresję wobec rówieśników i kłopoty z nauką w szkole³³.

4. Podsumowanie

Mimo iż spektakularny wzrost liczby wyjazdów zagranicznych po akcesji Polski do UE został wyhamowany przez kryzys w 2008 roku, okresowa emigracja z Polski nadal utrzymuje się na wysokim poziomie. Liczne krótko- i długookresowe konsekwencje emigracji w skali makro- i mikroekonomicznej ukazują złożoność tego zjawiska³⁴, ale też uzasadniają niezwykle ważną rolę, jaką odgrywa emigracja w kształtowaniu rozmaitych dziedzin funkcjonowania Polski i jej obywateli.

Migracje zagraniczne dla wielu rodzin stanowią wyzwanie. Z jednej strony wyjazdy zarobkowe rodziców poprawiają sytuację materialną gospodarstwa domowego, z drugiej natomiast powodują zmiany w codziennym rytmie życia rodzin, z którymi nie wszystkie rodziny sobie radzą. Według psychologów brak wzorca prawidłowo funkcjonującej rodziny może odbić się na dorosłym życiu dzieci emigrantów; nie będą one potrafiły w przyszłości stworzyć zdrowego, ciepłego domu dla własnych dzieci³⁵. Specjaliści podkreślają, że poprzez wyjazdy za granicę rodzina czasem więcej traci aniżeli zyskuje, szczególnie narażona jest trwałość małżeństwa oraz wychowanie dzieci.

Nie należy oczekiwać, że okresowa emigracja zarobkowa z Polski wygaśnie. W najbliższych latach sprzyjać jej będą otwarte rynki pracy wszystkich krajów Unii Europejskiej oraz polityka migracyjna wielu państw, zwłaszcza tych będących

³¹ Ibidem.

³² Według raportu w 2003 roku za granicą pracowało aż 60 tys. mieszkańców Opolszczyzny, głównie mężczyzn. Z uwagi na intensywne migracje w regionie tym najwcześniej rozpoznano ujemne skutki rozdzielania rodzin.

³³ S. Kozak, op. cit., s. 117. Por. *Zjawisko eurosieroctwa w województwie opolskim*, Raport z badań przeprowadzonych przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, IV kwartał 2008.

³⁴ O konsekwencjach współczesnej emigracji z Polski pisze m.in. M. Okólski, *Modernizacyjna rola migracji*, CMR Working Papers, Warszawa 2011.

³⁵ B. Starobrat-Hermelin, wypowiedź dla Gazety Wyborczej, 21.07.2008 r. (za: Bałtyckie Centrum Bratniej Pomocy, <http://bratniapomoc.com>).

w fazie stagnacji demograficznej, o niskim przyroście naturalnym, zorientowana na przyciąganie imigrantów. Skutki przemian demograficznych, takie jak zmniejszanie się liczby ludności Polski i starzenie się społeczeństwa w perspektywie długookresowej, będą niekorzystnie oddziaływały na gospodarkę, rynek pracy i systemy zabezpieczenia społecznego. Dlatego niezwykle ważne jest podejmowanie właściwych działań nie tylko ukierunkowanych na zminimalizowanie negatywnych skutków emigracji, ale również zapobiegających wysokiemu odpływowi z kraju.

Działaniami bezpośrednimi powinny zostać objęte osoby planujące emigrację, przebywające na emigracji oraz powracające z emigracji, a także ich rodziny. Przede wszystkim niezbędne jest zapewnienie dostępu do informacji ułatwiających funkcjonowanie Polakom przebywającym za granicą, w tym wspieranie w podejmowaniu zatrudnienia legalnego i adekwatnego do posiadanych kwalifikacji. Istotne jest także podtrzymywanie więzi z krajem poprzez różnego typu media, przedsięwzięcia czy też odpowiednie kampanie informacyjne oraz działania mające na celu promowanie powrotów. Konieczne jest też wypracowanie skutecznej strategii reemigracyjnej dla osób powracających z emigracji. W tym zakresie ważne są działania ułatwiające adaptację w kraju, a przede wszystkim aktywny powrót na rynek pracy. Ograniczanie negatywnych następstw emigracji wśród migranckich rodzin wymaga szeregu działań instytucjonalnych ze strony państwa. Niezbędne jest monitorowanie zjawiska eurosieroctwa i zapewnienie rozwiązań prawnych wobec dzieci porzuconych przez rodziców, a także działania prewencyjne polegające na uświadamianiu rodzin o możliwych konsekwencjach częstej lub długotrwałej rozłąki z bliskimi na skutek emigracji.

Na skalę emigracji wpływa ogólna koniunktura gospodarcza w Polsce oraz sytuacja na krajowym rynku pracy i w krajach przyjmujących. Ważnym czynnikiem pozostają także relacje kursów walut. Wydaje się, że głównym problemem polskiego rynku pracy, skłaniającym do poszukiwania pracy za granicą, nie jest brak pracy, lecz zbyt niskie płace, płace nieadekwatne do posiadanych kwalifikacji, niekorzystne warunki pracy oraz trudności w rozwoju własnej przedsiębiorczości. W tym kontekście migracje stają się alternatywą dla bezrobocia dobrowolnego, występującego coraz częściej w krajach wysoko rozwiniętych i wynikającego z niezaspokojenia w rodzimym kraju roszeń płacowych na poziomie, jaki przy tych samych kwalifikacjach oferują rynki za granicą, jest to tzw. *educated unemployment*³⁶. Działania prewencyjne w obszarze rynku pracy powinny być zatem ukierunkowane nie tylko na ograniczanie bezrobocia, lecz przede wszystkim na ochronę i wspieranie zatrudnienia – zarówno po stronie pracownika, jak i pracodawcy. Bezrobocie w Polsce w znacznej mierze ma charakter strukturalny, dlatego warto zadbać o właściwy system edukacji, szkoleń i aktywizacji zawodowej, aby lepiej móc wykorzystać potencjał krajowej siły roboczej.

³⁶ C. Simon Fan, O. Stark, *International migration and "educated unemployment"*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers nr 9, Warszawa 2006.

Artykuł z pewnością nie wyczerpuje podjętej problematyki badawczej. Poza wskazanymi negatywnymi aspektami migracji zagranicznych w wymiarze społecznym szczegółowego rozpoznania wymagać będą konsekwencje demograficzne tego zjawiska. Masowa emigracja jest czynnikiem, który pośrednio może wpływać na sytuację demograficzną kraju, nie tylko intensyfikując skalę rozwodów, ale również poprzez modyfikację procesów zawierania małżeństw (w tym małżeństw binacjonalnych) i dzieciności. W Polsce jest to problem szczególnie ważny z uwagi na wysoką aktywność migracyjną pokolenia ludzi młodych w wieku prokreacyjnym.

Ukazanie potencjalnych zagrożeń dla trwałości więzi rodzinnych i prawidłowego funkcjonowania rodzin stanowi przesłankę do dalszych badań skutków migracji zagranicznych w Polsce. W tym kontekście niezbędna jest weryfikacja rzeczywistej skali migracji w Polsce, przy tym zwłaszcza demograficzno-społecznej struktury ludności emigrującej, a także wpływu migracji na strukturę ludności kraju. Migracje zagraniczne z uwagi na swą powszechność stanowią wyzwanie dla instytucji badawczych zajmujących się problematyką emigracji Polaków. Badanie konsekwencji emigracji dla polskich rodzin wymaga stałego monitorowania procesów migracyjnych, gromadzenia niezbędnych danych oraz podejścia interdyscyplinarnego, łączącego różne płaszczyzny badawcze. Istnieje w tym zakresie potrzeba skoordynowanych działań polityki demograficznej, społecznej i gospodarczej państwa.

Literatura

- Danilewicz D., *Sytuacje życia dzieci w rodzinach migracyjnych*, Wyd. Trans Humana, Białystok 2006.
- Dzieci w Polsce w 2008 roku. Charakterystyka demograficzna*, GUS, Warszawa 2009.
- Eurosieroctwo 2008*, Wyd. Studium Prawa Europejskiego, Warszawa 2008.
- Iglicka K., *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*, Wyd. Scholar, Warszawa 2010.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, Warszawa 2011.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2011*, GUS, Warszawa 2012.
- Jasińska A., *Piekło dzieci w Anglii: zamiast rajy smutek i łzy*, 29.09.2008, <http://www.polskatimes.pl/artukul/49562,peklo-dzieci-w-anglii-zamiast-raju-smutek-i-lzy,1,id,t,sa.html>.
- Kaczmarczyk P., *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*, Wyd. OBM UW, Warszawa 2008.
- Kolarska-Bobińska L., *Dorośle eurosieroty*, Gazeta Wyborcza, 05.06.2008, http://wyborcza.pl/1,87649,5283345,Dorosle_eurosieroty.html.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce*, Wyd. Difin, Warszawa 2010.
- Migracje zagraniczne a polityka rodzinna*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, Wyd. Biura RPO, Warszawa 2009.
- Okólski M., *Modernizacyjna rola migracji*, CMR Working Papers nr 46/104, Warszawa 2011.
- Osipowicz D., *Marginalizacja społeczna migrantów*, [w:] *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), Wyd. Scholar, Warszawa 2002.
- Rocznik Demograficzny 2012*, GUS, Warszawa 2012.
- Simon Fan C., Stark O., *International migration and educated unemployment*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers nr 9, Warszawa 2006.

- Starobrat-Hermelin B., wypowiedź dla Gazety Wyborczej, 21.07.2008 (za: Bałtyckie Centrum Bratniej Pomocy. <http://bratniapomoc.com>).
- Stola D., *Mechanizmy i uwarunkowania migracji zarobkowych do Polski*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers nr 11, Warszawa 1997.
- Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2010-2011*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011.
- Walczak B., *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia*, Pedagogium, WSPR, Warszawa 2008.
- Zjawisko eurosieroctwa w województwie opolskim*, Raport z badań przeprowadzonych przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, IV kwartał 2008.

MIGRATION FROM POLAND AND ITS CONSEQUENCES FOR FAMILIES

Summary: Socio-economic transformation in Poland as well as the accession to the European Union caused qualitative and quantitative changes in international migration processes. A symptom of the changes was a growing importance of temporary migration. Nowadays Poland is one of the main sending countries in Europe. According to the Central Statistical Office in Poland (GUS) for the end of 2010 there were 1.990 thousand Polish citizens living abroad, of which 1.690 thousand in Europe (temporary migration). The main aim of this paper is to present the scale and structure of emigration from Poland and to present the most important social consequences of the outflow. The study provides a review of negative results of migration for households and families, including the exclusion from different spheres of social life, disintegration of families, divorces and the phenomenon of being orphaned.

Keywords: international migration, emigration, social consequences of migration.